

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850-1903)



She'riyat - O'zbek klassik she'riyati

Muqimiy (taxallusi; asl ism-sharifi Muhammad Aminxo'ja Mirzaxo'ja o'g'li) (1850 — Qo'qon —1903.25.5) — shoir va mutafakkir. O'zbek demokratik adabiyoti asoschilaridan. Otasi toshkentlik, onasi Oyshabibi xo'jandlik bo'lib, Qo'qonda yashaganlar.

Muqimiy boshlang'ich ma'lumotni mahallasidagi maktabda olgan. Onasi Muhammad Aminxo'jada she'riyatga havas uyg'otgan. Muqimiy Qo'qondagi Nodira bino qildirgan «Moxlar oyim» madrasasida, so'ng Buxoro madrasalaridan birida o'qigan (1864—65; 1875—76). 1876 yilda Qo'qonga qaytgach, yer qurilishi mahkamasida mirzalik qilgan. 70-yillar oxirlarida Qo'qonga qaytgan va ijod bilan shug'ullangan. Otasi vafotidan so'ng moddiy ahvoli og'irlashgach, «Hazrat» madrasasining kichik bir hujrasiga ko'chib o'tgan (1885), butun umri qashshoklikda kechgan.

Bir necha bor Toshkentga sayohat qilgan (1887—88, 1892), Toshkentdagi yangiliklar bilan tanishgan. Toshkent madaniy va adabiy hayotini chuqur o'rgangan. Almaiy, Nodim kabi ilg'or ruhdagi ijodkorlar bilan aloqa bog'lab, ijodiy hamkorlik qilgan. Muqimiy yashab ijod etgan davr adabiy hayoti murakkab edi. Bunday muhit Muqimiy ijodiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Ijodining ilk davrida qisman shaklbozlik unsurlari, san'atpardozlik mayllariga berilish ham uchraydi. Lekin tezda bu xil an'analardan voz kechib, jamiyatdagi illatlarga, eskilik aqidalariga tanqidiy nazar bilan qaradi. Navoiy, Jomiy, Nizomiy va Fuzuliydan o'rgandi, ular g'azallariga muxammaslar bog'ladi. Jomiyni o'ziga ustoz bildi. O'zbek, fors mumtoz shoirlari an'alarini davom ettirdi. O'zbek adabiyotida demokratik yo'nalishning vujudga kelishi va shakllanishi Muqimiy nomi bilan bog'liq. U boshliq Furqat, Zavqiy, Avaz, Komil kabi ilg'or fikrli shoirlar o'zbek adabietini tarixida yangi sahifa ochdilar. Muqimiy lirikasi chuqur optimizm bilan sug'orilgan, hayotiylik ushbu lirikaning asosiy va yetakchi xususiyatlaridan. Muqimiy real muhabbatni, insonni kuylagan.

She'rlarining tub mohiyatini inson kechinmalari, sevinch va alamlari, istak va

armonlari, kurashlari tashkil etgan. Ularda do'stlik, sadoqat, samimiyat, vafodorlik, sabot va matonat ulug'langan va bular orqali shoir kishilarda yaxshi xususiyatlarni tarbiyalashga intilgan. Adolatli va baxtli zamonni orzu qilgan, shunday kunlar kelishiga ishongan («Kelur oxir seni ham yo'qlag'udek bir zamon yaxshi» va boshqa). Hasrat, shikoyat, norozilik motivlari mavjud bo'lgan she'rlarida ham kelajakka ishonch, farovon hayot haqidagi orzu-ideallari aks etgan.

Muqimiy dunyoqarashi va intilishlari bilan muhit o'rtasidagi ziddiyat uning ijodida tanqidiy yo'nalishni maydonga keltirgan. Bu uning hajviyotida ko'proq aks etgan. Hajviyoti mazmunan satira va yumorga bo'linadi. Satiralarida chor amaldorlari, ayrim mahalliy boylarning kirdikorlari ochib tashlangan («Tanobchilar» va boshqa) «Saylov», «Dar mazammati zamona» va boshqada o'lkaga kirib kelayotgan kapitalistik va g'ayriaxloqiy munosabatlar hamda ularning oqibatlarini ko'rsatilgan. Ba'zan, o'sha davrdagi hukmron qarashlarga ergashib, Dukchi eshon haqida ham hajviy asarlar yozgan («Hajvi halifai Mingtepa»).

Ot, arava, loy, pashsha, bezgak kabi mavzularda 30 ga yaqin hajviy asar yaratgan. Ularda shoir turmushning qoloq va chirkin tomonlari, ijtimoiy ongda nuqsonlar ustidan kulgan, mustamlakachilik azobi, xarobalikni zaharxandalik bilan tasvirlagan («Devonamen», «Ko'samen» «Hayron qildi loy», «Pashshalar», «Shikoyati bezak» va boshqa). Boshqa bir qator hajviyalarida jamiyat hayotidagi o'zgarishlarga yangicha munosabat aks etgan («Ta'rifi pech», «Aroba qursin», «Loy» va boshqa).

Muqimiy o'zbek adabiyotiga ishchilar mavzuini olib kirdi, tiplar galereyasini yaratdi («Maskovchi boy ta'rifida», «Voqeari Viktor» va boshqa). Turli shaxar va qishloqlarga qilgan sayohatlari taassurotlari asosida 4 qismli «Sayohatnoma» asarini yozdi. Asar yengil, o'ynoqi vaznda yozilgan, 4 misrali bandlardan tashkil topgan. Unda xalq turmushining og'irligi, qishloklarning vayronaligi realistik tasvirlangan. Shoir yaxshilikni ma'qullab, go'zallikni madh etgan, kamchiliklar ustidan kulib, tanbeh bergan, yovuzlikni, turli illatlarni tanqid qilgan. Muqimiyning nasr va nazmdagi maktublari epistolyar adabiyot namunasi

hisoblanadi. 10 she'riy, 20 ga yaqin nasriy maktublari saqlangan. She'rlari qo'lyozmalar, bayozlar, 20-asr boshlarida litografiyada nashr qilingan kitoblar, Toshkent va Peterburgda bosilgan vaqtli matbuot sahifalarida bizgacha yetib kelgan.

M. ijodini o'rganish, asarlarini to'plash va nashr ettirish u hayot davridayoq boshlangan. Dastlab Ostroumov «Devoni Muqimiy» to'plamini (T., 1907) nashr qilgan, so'ng 1910, 1912 yillarda «Devoni Muqimiy maa hajviyot» nomi bilan asarlari to'plami bosilgan. Keyingi davrlarda G'. G'ulom, Oybek, H. Zarifov, H. Yoqubov, H. Razzoqov, G'. Karimov, A. Hayitmetov va boshqa Muqimiy ijodini tadqiq etganlar. She'rlaridan namunalar chet tillarga tarjima qilingan. Qo'qonda uy-muzei tashkil etilgan. Farg'ona viloyatidagi shaharcha, Toshkent ko'chalaridan biri, O'zbek davlat musiqali drama teatri Muqimiy nomi bilan ataladi. Shoir haqida Sobir Abdulla «Mavlono Muqimiy» romani va «Muqimiy» dramasini yaratgan. Muqimiyning aksariyat g'azallari ashulaga aylangan.

Sunnatilla Ahmedov

EY, YORI JONIM

Oshiq bo'libman, ey yori jonim,
Vaslingni izlab, yo'qdur majolim.

Bir yo'qlamaysan kuygan qulingni,
Ko'zlari jallod, nozik niholim.

Rahm ayla manga, ey bag'ri qattiq,
Diyydam to'la qon, ey sho'xi zolim.

Lab tashnalarga ayla nazora,
Qaddi chu shamshod qoshi hilolim.

Olding ko'ngulni bir-ikki so'zlab,
Devona bo'ldim, to'ti maqolim.

Har dam kuyarman, yodimga tushsang,
Bir ko'rmaguncha yo'qdur majolim.

Necha zamondur, ko'zdin nihondur,
Oshiq Muqimiy, ey xasta holim.

KIM DESUN

Ul tag'ofulpeshag'a holi xarobim kim
desun?

Hajrida mundog' meni ko'rgan azobim,
kim desun?

Kunduzi bir yerda bir dam olmay oromu
qaror,
Lahzae yo'q kechalar ko'zlarda xobim, kim
desun?

O'z ko'mochig'a, masalkim, tortadur kul
har kishi,
Bas, kuyub ishqida chekkan iztirobim, kim
desun?

Kuymagan bo'lsa birov mehru muhabbat
o'tig'a,
Sham'dek to subh o'rtab tabu tobim, kim
desun?

Hamnishindurlar ulug'larga
xushomadgo'ylar,
Yo'lida jononimi xayru savobim kim
desun?

Gar qilich boshimg'a ham kelsa,
degayman rostin,
So'zki haq bo'lsa, savolimg'a javobim, kim
desun?

Do'stlar, so'rsang g'izosidin Muqimiy, erta-
kech,
Qon sharob ichsam, jigarlardur kabobim,
kim desun?

ZULM ILA QAHRU G'AZAB

Zulm ila qahru g'azab izhor qilmoq
shunchalar,
Oshiqi bechoraga ozor qilmoq shunchalar.

Gul debon sevgon kishining ko'kragiga
nish urib,
Xasta-yu ma'yus etib, afgor qilmoq
shunchalar.

To'tiyi shirinsuxan ag'yorlarning bazmida,
Bizga kelganda gapirmay, zor qilmoq
shunchalar.

Sizga kim aydi: muhabbat ahlini qil
ihtisob,
Qo'rqutib o'y aybiga iqror qilmoq
shunchalar.

Garchi kelsa, eski to'n, bizdek duogo'yi
faqir,
Kambag'alning xirqasidan or qilmoq

shunchalar.

Har balo-yu, jabr kelsa, yonmagay hargiz,
Muqim,
Oshiq ahlini urubon xor qilmoq
shunchalar.

TOLEIM

Ohkim, afsus, emas har ishda rahbar
toleim,
Vojgundur, imtihon qildimki, aksar toleim.

Yuz tarafdin yetkurub gardi kudurat, zangi
g'am,
Aylagay oinayi tab'im mukaddar toleim.

Har necha qilsam tavallo – zori qilmas,
iltifot,
Ro'yigardon teskari, tobora badtar toleim.

Ro'zgorim tiyra, iqbolim zabun, baxtim
qaro,
Bo'lsa ravshan, bormukin tadbiri digar
toleim?

Nogahon bersam, Muqimiy, bir
musulmonga salom,
Daf'atan ikki qulog'ini qilur kar, toleim.

TANOBCHILAR

Bo'ldi taajjub, qiziq hangomalar,
Arz etayin emdi yozib nomalar.

Adl qulog'i-la eshit hlimi,
Zulm qilur, baski, menga zolimi.

O'n ik(k)i oyda keladur bir tanob,
O'zgalara rohatu menga azob.

Sulton Alixo'ja, Hakimjon – ikav,
Biri xotun, birisi bo'ldi kuyav.

Ikkalasi bo'ldi chunon ittifoq,
Go'yo xayol aylaki (qilmay nifoq).

Osh yesalar, o'rtada sarson ilik,
Xo'ja – chiroq yog'I, Hakimjon – pilik.

Bir-birisig'a solishurlar o'run,
Erta-yu kech o'pushib og'iz-burun.

Sallalari boshlarida oq savat,
Ko'rpacha tagda hama vaqt uch qavat.

Birlari mo'ltoninamo, hiylagar,

Birlaridur kunda pixu gavda xar.

Og'izlar maqtanib, o'n besh qarish,
Maydasuxan, ezma (churuk), zanchalish.

Qaysiki qishloqqa tushar otidin,
Elni yig'ib, voqif etar zotidin.

Derki: "Ko'zungga xali kal jo'jaman,
Maxdumi a'zamlik o'zim xo'jaman.

Bizga bobo hazrati Shoxlig' mazor,
Muxlisimiz mardumi ahli diyor.

Ham yana Erhubbi bo'lodur tag'o,
Ammamizning erlaridur Nurato.

Bibi Ubayda bo'ladur holamiz,
Goh kelur erdi kichik bolamiz.

Xizr otamlarga birodar erur,
Chimlig' azizlar menga dodar erur.

Garchiki men olimu shayxi zamon,
Qirqingizga emdi beray bir qozon.

Manki, tanobingg'a chiqibman kelib,
Xizmatimi yaxshi qilinglar bilib.

O't qo'yubon kuyduradurg'on o'zim,
Hokimingu o'lduradurg'on o'zim.

Xoh tanobingni duchandon qilay,
Xoq karam birla boshingni silay".

Xo'ja so'zini munga bermay qaror,
Mardumi sahroyi bo'lur beqaror.

Derki Hakimjoni: "Ayo, oqsoqol,
Bizni topibsan magaramkim o'sol?

Hozir eting to'rt nafar mardikor,
To'g'ri qil, oldimga qilibon qator.

Arqonimi yeringa sudrab chiqay,
Bachchataloq qishloqilarni (uray).

Bir burayin mo'yilabimni chiqib,
Tort tanobini – jazosi – siqib.

Yaxshiligingni fuqaro bilmagay,
Holi bular ko'zga bizi ilmagay.

Ikki tanobini qilay o'n tanob,
Yurtingizni kuydurub, aylay harob.

Xoh o'lung, xoh qoling, bachchag'ar", —
Debki, uzanguga ayog'in tirar.

Bir-biriga qishloq eli boqishib,
Goh u yon, goh bu yon chopishib.

Jam bo'lib aylayubon maslahat:
- "Do'g'mag'a, - der, - bir nima berib
jo'nat!"

Aqcha qo'lida ik(k)i-uch mo'ysafid
Derki: - "Bu nazringizu, bizlar – murid",

Zulm bilan elligu yuzni olur,
Boz tanobini duchandon solur.

Tag'i bular yaxshi-yu, bizlar yomon,
El tamizidin hazar et, al'amon.

O'zga yana g'ussa budurkim, deyin,
Shunchaki bir qissa bulardin keyin:

Qo'shti Jalolxon degan o'g'lin menga,
Dedi: "Ruqum o'rgatasiz siz anga".

Yukladi o'g'lini senga, muxtasar,
Bu dag'i ortiqcha (menga dardisar)...

So'zni, Muqimiy, kerka etmak tamom,
Mazzasi qolmas, uzun o'lsa kalom.

"Sayohatnoma"lardan QO'QONDAN SHOHIMARDONGA

Faryodkim, garduni dun
Aylar yurak bag'rimni xun,
Ko'rdiki, bir ahli funun –
Charx anga kajraftor ekan.

Qolmay shaharda toqatim,
Qishloq chiqardim odatim,
Xohi yayov, bo'lsun otim,
Goh sayr ham darkor ekan.

"Ultarma"ga qildim yurush,
Yo'ldosh edi bir chitfurush,
Yetdim jadallab vaqti tush,
Bir dam qiziq bozor ekan.

Bir ma'raka ko'rdim butun,
Ja'mi yopingan boshga to'n,
Boqsamki, besh yuzcha xotun,
Voiz so'zin tinglor ekan.

Mingboshilik kimning ishi,
Desam, dedi bedonishi,
Bir "Qo'shtegirmon"lik kishi,

Xo'ja Iso badkor ekan.

Mag'rur, xasisu beshu kam,
Har gapda yuz ichgay qasam,
Takjoy olur moxovdan ham,
Hoji o'zi murdor ekan.

"Do'rmoncha"ga ketdim o'tub,
Yoqamni har soat tutub,
Yotdim ul oqshom g'am yutub,
Dashti qaroqchizor ekan.

Unda bo'lus G'ozi dedi,
Ham mufti, ham qozi dedi,
Yurt barcha norozi, dedi,
Qilg'on ishi ozor ekan.

Boz izdihomi voizi,
Badkayf, ochilmas ko'zi.
Yuqori boshidin tizi,
Ermaklari ko'knor ekan.

So'rsam, dedilar: "Bo'rbaliq",
Birmuncha echkilar ariq,
Kelsa kishi yeyar tariq,
Shomu sahar tayyor ekan.

"Oq yer"din o'tdim, boylari –
Oliy imorat joylari,
Mehmonsiz o'tkay oylari,
Kelsa birov nochor ekan.

Ammo nazarda "Roshidon",
Firdavs bog'idin nishon,
O'ynab oqar obi ravon,
Sahni gulu gulzor ekan.

Ma'yus bordim "Zohidon",
Bir ko'cha ketguncha do'kon,
Sho'x odami, ichmay piyon,
Mast, otasi bezor ekan.

Suvlar sepilgan so'rilar,
Bo'rlangan o'choq-mo'rilar,
Tab'ing mabodo choy tilar,
Damlashlari ishqor ekan.

"Oltiariq" qursin o'shal,
Sellarda qoldim bir mahal,
Bo'ldim ivib, yomg'urda shal,
To'n shilta, ho'l ezor ekan.

Mingboshisi so'finamo,
Tasbehu bo'ynida rido,
Cho'qub qochar zog'i alo
Bir dog'uli ayyor ekan.

Xayru soho vajhiga kar,
Bir pulni yuz yerdin tugar,
Kelsa gadoy nogah agar,
Bir non chiqish dushvor ekan.

Ko'rdim chuqur "Chimyon" erur,
Yer ostida zindon erur.
Dushmanlari mehmon erur,
Bog'i uning tutzor ekan.

Vodil maqomi dilmizo
Ko'chalaridur dilkusho,
Anhorida obi safo,
Sebarga obishor ekan.

QO'QONDAN FARG'ONAGA

Chun shahrdin chiqdim «Qudash»,
Ko'ngul bo'lub mahzun-u g'ash,
Majnunsifat, devonavash,
Serchashma-yu kam chang ekan.

«Yayfan» agarchi xush havo,
Odamlari yengilnamo,
Bir-birlari-la doimo
Bo'lar-bo'lmasga jang ekan.

«Nursux» kabi bir joy kam,
Tushmay o'tib qildi alam,
Olma, anor o'rniga ham
Bog'ida tok-u zang ekan.

Ko'p odamidin «Beshariq»,
Bog'larda ekmishlar tariq.
Yetim haqi — go'shti baliq,
Qilmishlari nayrang ekan.

Charchashni bilmas yursalar,
Purzo'r ketmon ursalar,
Vaqti namozga kelsalar,
Masjid soriga lang ekan.

«Rafqon» ajoyib joy ekan,
Bir ko'cha ketgan soy ekan,
Salqin supa hoy-hoy ekan,
Kim ko'rsa hang-u mang ekan.

Ozodadin to'pori ko'p,
Dukchisidin attori ko'p,
Choyxo'ridin ko'knori ko'p,
Bir rasta nos-u bang ekan.

Ayvonchalar misli katak,
Bir yo'lki, odam siqqudak,
Chit birla bir yerda alak,
Bozori tor-u tang ekan.

Xuftonda kirdim bir do'kon,
Qildi ashula bir juvon,

Eshak demang, undin yamon,
Hangrarda yaxshi hang ekan.

Qiyg'ir ko'targon uch yigit,
Uxlatmadilar bir minit,
Ham boshda tong otquncha it
G'ingshib chiqib, vang-vang ekan.

Aylay sayohat endi bas,
«Konibodom» qilmay havas,
Har yerda yotgan xor-u xas,
Ko'zga tikan yakrang ekan.

QO'QONDAN ISFARAGA

Aflok kajraftor uchun,
Har dam ko'ngul afgor uchun,
Ho'qand tang-u tor uchun,
Sahro chiqish darkor ekan.

Bordim shahardin «Yakkatut»,
Baqqoli duzdi badburut,
Bir tanga sotkay bir qurut,
Insofi yo'q, tarror ekan.

Qishloq juvoni yig'lishib,
Issig'da o'ynashgay pishib,
O'tgan tamoshobin tushib,
Seshanba kun bozor ekan...

Mingboshi Eshdavlat akam,
Ammo quruq savlat akam,
Qilsa chiqim gar bir diram,
Uyqu qochib, bedor ekan.

«Yayfan» kabi tolzor kam,
Yo'q soyasida zarra g'am,
Zebo sanam, qoshi qalam
Jononlari bisyor1 ekan.

Do'g'malari ham xo'b bajo,
Volosnoyi uhdaburo,
Yurt ishlarini doimo
Xayriyatini ko'zlor ekan.

«Nursux» kabi ham yurt yo'q,
Bog'dor-u dehqon qorni to'q,
Masjidlari ham ko'p uluq,
Turfa farah osor ekan.

«Rafqon»ni bozor joyi tang,
Mullolari chaqqon, garang,
Omilari ham mullarang,
Ko'ylak kiyib, dastor ekan.

Gar mevasi bir tup sotar,
Bir pulni yuz yerdin tugar,
Bersa gadoga non agar,
Ming yilda ham dushvor ekan.

Ammo «Raboti» bachchag'ar,
Yo'q hech odamdin asar,
Bir podajoyi gov-u xai,
Chun og'uli tayyor ekan.

Du bora yurdim dashtlab,
Bodom koniga qarab,
Mirza Umarni so'rag'lab,
Havlisida najrjor³ ekan.

Bo'lg'ay o'shal Burhon omon,
Yaxshi yigitdur begumon,
Xursand qildi nogahon,
Mingboshi Xol sarkor ekan.

Armonki, ko'prak yurmadim,
Bir-ikki hafta turmadim,
«Tikka Rabot»ni ko'rmadim,
Purfayz buzrukvor ekan.

Ma'yus chiqdim «Isfara»,
Dil xasta, majruh-u yara,
Issiqqa kuygan qop-qora,
Olti jihat ko'hsor ekan.

Anhor-u soy-u cho'llari,
O'ynab kelodur suvlari,
Shirinki zardolulari,
Qand-u asal bekor ekan.

Shersiz emasdur beshalar,
Bordur saxovatpeshalar,
Qilmang yomon andeshalar,
Yaxshilari ham bor ekan.

Hoji Zuhur ham o'rdada,
Sarhavzalar, oliy sada,
Borsa agar bir g'amzada,
Jonig'acha esor ekan.

Boyvachchasidur badburush,
To'g'ri so'zi achchig'-turush,
Sil, eski bachcha, choyfurush,
Hofiz Umar, Qahhor ekan.

Bo'lma halovatga kasal,
Olamda yo'q benish asal,
Beshak mukofoti amal,
Dunyo qurulg'on dor ekan.

Alhamdulillo, bexatar,
Keldim, Muqim, aylab safar,
Muhtar qolib, ko'rmay zarar,
Haq bandasiga yor ekan.